

Дефініції понять «відповідальність» і «відповідальне ставлення»

Definitions of the Concepts "Responsibility" and "Responsible Attitude"

Юлія Місяк¹

Yuliia Misiak

¹ Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy

7 Rustaveli provulok, Kharkiv, 61001, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.75-13](https://doi.org/10.22178/pos.75-13)

LCC Subject Category:
L7-991

Received 29.09.2021

Accepted 26.10.2021

Published online 31.10.2021

Corresponding Author:
misakulia@gmail.com

© 2021 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. Стаття присвячена проблемі визначення дефініцій «відповідальність» та «відповідальне ставлення». Зміст даних понять розкрито в контексті філософії, психології та педагогіки. У роботі звернено увагу на важливості виховання відповідального ставлення у майбутніх педагогів, адже сучасний етап розвитку педагогічної освіти вимагає підготовку висококваліфікованих фахівців, здатних відповідально виконувати свої професійні обов'язки. Провівши ретроспективний аналіз поняття «відповідальне ставлення» зроблено висновок про те, що дане поняття базується на більш широких поняттях «відповідальність» і «ставлення». Відповідальність передбачає усвідомлення особистістю суті та значення власної діяльності, її наслідків для оточуючих та суспільства, а також свободу вибору, волі, засобів існування, та дотримання особистістю моральних норм.

Ключові слова: дефініція; відповідальність; відповідальне ставлення.

Abstract. The article is devoted to the problem of defining the notions of «responsibility» and «responsible attitude». The content of these concepts is revealed in the context of philosophy, psychology and pedagogics. The paper draws attention to the importance of fostering a responsible attitude of future teachers because the current stage of development of teacher's education requires the training of highly qualified professionals who can responsibly perform their professional duties. After conducting a retrospective analysis of the concept «responsible attitude», it was concluded that it is based on the broader concepts of «responsibility» and «attitude». Responsibility involves the individual's awareness of the nature and significance of their activities, their consequences for others and the society, and freedom of choice, though, livelihood, and individual compliance with moral norms.

Keywords: definition; responsibility; responsible attitude.

ВСТУП

Проблема відповідальності є однією з важливих у сучасному суспільстві. Особливого значення ця тема набуває, коли йде мова про відповідальність педагогічних працівників закладів освіти до здійснення професійної діяльності. Актуальною є відповідальність для осіб, які обіймають педагогічні посади. Адже досить важливо, щоб педагоги визнавали свої помилки і несли відповідальність за свої вчинки, бо саме вони виховують майбутнє нашої країни – молодь. Тому є необхідність визначення дефініції поняття «відповідальність» із позиції різних наук.

Вагомий внесок у розвиток проблеми відповідальності внесли видатні філософи, педаго-

ги та психологи: І. Беха [2, 3], А. Макаренко [9], В. Сухомлинського [15] та ін.

Сутність людини як співвідношення між її свободою та відповідальністю досліджували філософи Аристотель, І. Кант [6] та ін. Як об'єктивну необхідність взаємовідносин між особистістю та суспільством розглядали відповідальність соціологи. Психологи, зокрема І. Бех [2, 3] розуміють відповідальність як одну з головних якостей особистості та результат об'єктивного сприйняття нею навколишньої дійсності. Видатні педагоги А. Макаренко [9] та В. Сухомлинський [15] наголошували на необхідності виховання відповідальності в здобувачів загальної середньої освіти [17].

Мета статті полягає у здійсненні аналізу дефініції понять «відповідальність» та «відповідальне ставлення» із погляду філософії, психології та педагогіки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Існує чимало підходів до визначення понять «відповідальність» та «відповідальне ставлення».

Так у словнику української мови під відповідальністю розуміють: покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова; серйозність, важливість справи, моменту тощо [4, с. 620].

У філософському енциклопедичному словнику «відповідальність» тлумачать як філософсько-соціологічне поняття, яке характеризує міру відповідності поведінки особи, групи, прошарку, держави наявним вимогам, діючим суспільним нормам, правилам співжиття, правовим законам; співвідношення обов'язку і міри його виконання суб'єктом (особою, групою, класом). Відповідальність виникає на основі соціальних норм і реалізується як через певні форми контролю (громадська думка, статут, закон), так і через усвідомлення суб'єктами духовно-практичної діяльності своєї суспільної ролі [13, с. 87].

В українській радянській енциклопедії поняття «відповідальність» розглядають як загальносоціологічну категорію, яка виражає свідоме ставлення класів, соціальних груп чи особи до вимог суспільної необхідності, громадського обов'язку, соціальних завдань, норм і цінностей. Відповідальність означає усвідомлення смислу і значення діяльності, її наслідків для суспільства і соціального прогресу, вчинків особи з погляду інтересів суспільства. Відповідно до сфер прояву розрізняють політичну, моральну, правову, партійну та інші відповідальності, а залежно від суб'єкта (носія) – особисту (персональну) та колективну [1, с. 270].

У філософії Давньої Греції існували різні підходи до розуміння сутності відповідальності. На думку Демокрита відповідальність – це не вроджена якість, не божа благодать, а продукт культури, результат соціалізації, виховання [18, с. 30].

Аристотель висловив твердження, в якому зазначив, що лише високоморальна особистість може бути справді відповідальною, адже в аморальній особистості форма відповідальності не співпадає з внутрішнім станом її душі.

Першим мислителем, який розкрив зміст відповідальності, як форми самоконтролю, був І. Кант. Він зазначав, що «суть взятої моральної цінності вчинків полягає в тому, що моральний закон безпосередньо визначає волю». У роботі «Критика практичного розуму» він стверджував, що «належне є обов'язком, якщо воно продиктоване зовнішньою вимогою, але належне стає внутрішньою моральною свободою, якщо суб'єкт керується моральним законом» [6, с. 175].

С. Рубінштейн висловив думку про те, що відповідальність є втіленням істинного, найглибшого, принципового ставлення до життя. Він розумів під відповідальністю не лише усвідомлення наслідків за скоєне, а й відповідальність за все втрачене, тобто, «здатність людини детермінувати події, вчинки на момент їх здійснення і у процесі виконання аж до радикальної зміни всього життя» [11].

Видатний філософ Г. Сковорода розглядав відповідальність, як процес перетворення відповідальних почуттів і поведінки в звичку. На його думку, кожна людина має бути відповідальною перед собою та суспільством за реалізацію своїх можливостей у власній діяльності. У педагогічній системі Г. Сковороди погляди втілені в ідеї «сродної праці» та внутрішньої суті людини, що передбачає наявність у особистості сформованої звички відповідальної поведінки [14].

І. Бех у своїх дослідженнях розглядає відповідальність як особистісну якість, основою якої є усвідомлений індивідом загальнозначущий обов'язок, повинність у вчинку, визнання людиною причетності до соціального та природного світу, її власні переконання та моральні принципи [2].

Дослідник К. Мудзибаєв відносить точність, обов'язковість, пунктуальність, чесність, справедливість, готовність відповідати за наслідки власних дій, принциповість до найголовніших характеристик відповідальності [10].

Історико-педагогічний аспект визначення сутності поняття «відповідальність особис-

тості» знайшов відображення в працях засновників гуманістичного напрямку у вихованні. Я. Коменський у структурі особистості головним вважав почуття совісті та обов'язку, що виявляються через її відповідальність. Ж.-Ж. Руссо у числі перших увів у науковий обіг поняття «індивідуального обов'язку особистості».

Я. Коменський зазначав, що «...хороший учитель – це вчитель неодмінно відповідальний. Він не може уникати тяжкої педагогічної праці, а сам її шукає; виконує свій професійний обов'язок не заради форми, а заради користі учнів, загальної справи освіти, держави і всього людства» [7, с. 155].

Виховна система В. Сухомлинського спрямована на формування людини, її духовної суті, моральності. А моральною особою дитина може стати лише тоді, коли в її душі «назавжди оселяться совість, соромливість, відповідальність і обов'язок». Це, на думку педагога, чотири найважливіші джерела, що живлять моральну доблесть і культуру особистості [15, с. 261].

Під відповідальністю В. Сухомлинський розуміє вміння особистості самостійно визначати обов'язки, виконувати їх та здійснювати самооцінку й самоконтроль. Ці компоненти будуть реалізовані лише в тому випадку, коли вихованців залучатимуть до суспільно-корисної, пізнавальної та трудової діяльності. Саме під час цієї діяльності діти набувають морально-трудового досвіду, у них утверджуються переконання, соціалізуються вчинки, розвивається сприйнятливність до слова вчителя та його особистого прикладу [15, с. 545–546].

А. Макаренко розглянув відповідальність як одну із основних якостей особистості та вважав її «надзвичайно важливою, найважливішою, ніж усе інше...» [9, с. 67]. На його думку відповідальність полягає в тому, що людина не будучи покараною, вже буде почувати себе винною, якщо через неї було пошкоджено чи зіпсовано річ.

Видатний педагог А. Макаренко у своїй педагогічній діяльності виходив із такого положення: «Відповідальність перед дітьми – це відповідальність перед історією; сьогоднішні діти – це завтрашня історія, завтрашнє майбутнє людства, нашої великої справи» [12, с. 4].

Сучасний науковець М. Сметанський в соціальній відповідальності педагогів убачав особистісну якість, сутність якої виявляється в усвідомленій моральній потребі та практичній готовності виконувати соціальні норми, розуміти соціальне значення своєї діяльності, правильно оцінювати власні можливості, активній життєвій позиції, ініціативній поведінці та здатності передбачати результати власної діяльності [16].

Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей, розроблена за дорученням Міністерства освіти і науки України науковими працівниками Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти», науковцями Інституту проблем виховання національної академії педагогічних наук України під керівництвом академіка, доктора психологічних наук І. Беха, містить твердження про «відповідальність» яка є усвідомленою свободою конкретної особистості у прийнятті моральних рішень, виборі цілей та адекватних засобів їх досягнення. Відповідальність у жодному разі не суперечить особистій свободі, вона є логічним її виявом, детермінантою діяльності та поведінки, що визначає життєдіяльність та поведінку особистості, її життя в соціумі. Сутність відповідальності полягає перш за все у тих діях, які людина могла б здійснити [3, с. 13-14].

У тлумачному словнику-мінімумі із соціальної педагогіки та соціальної відповідальності (responsibility) розуміють як категорію етики та права, що відображає соціальне і морально-правове ставлення особистості до суспільства (людства у цілому); характеризується виконанням морального обов'язку і правових норм [8].

Провівши ретроспективний аналіз ключових понять нашого дослідження, можна зробити висновок про те, що поняття «відповідальне ставлення» базується на більш широких поняттях «відповідальність» і «ставлення», тому, для чіткого розуміння нашої проблеми ми вважаємо за необхідне проаналізувати дефініцію поняття «ставлення».

«Ставлення» визначається як «момент взаємозв'язку всіх явищ ... . Детально розглядаються суспільні відносини як відносини особи з іншими людьми, в результаті яких вона починає ставитися до людей, як до себе. Саме цим пояснюється громадська природа свідомості» [5, с. 348].

У словнику української мови поняття «ставлення» розглядають як той або інший характер поведінки з ким-, чим-небудь [4, с. 634].

У власних подальших дослідженнях під «відповідальним ставленням» ми будемо розуміти процес усвідомлення людиною своєї суспільної природи та добровільне, свідоме виконання особистістю педагога своїх професійних обов'язків.

ВИСНОВКИ

Аналіз психолого-педагогічних джерел дає підстави дійти висновку, що відповідальне ставлення є особистісною якістю, якій при-

таманні: наполегливість, ініціативність, дисциплінованість, доброзичливість, акуратність, активність, творчість, винахідливість; наявність навичок самоорганізації, самодисципліни, вміння планувати свій час, вести облік виконаної роботи, сумлінність, старанність, вимогливість, організованість, самокритичність та оцінка власних можливостей.

Таким чином «відповідальне ставлення до професійної діяльності» повинне характеризуватися готовністю особистості усвідомлено виконувати вимоги відповідно до професійних та соціальних норм, а також відповідати за свої дії перш за все перед самим собою, колективом, суспільством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Bazhan, M. (Ed.). (1978). *Ukrainska radianska entsyklopediia* [Ukrainian Soviet Encyclopedia] (Vol. 2). Kyiv: Holovna redaktsiia Ukrainkoï radianskoï entsyklopedii (in Ukrainian) [Бажан, М. (Ред.). (1978). *Українська радянська енциклопедія* (Т. 2). Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії].
2. Bekh, I. (2003). *Vykhovannia osobystosti* [Education of personality]. Kyiv: Lybid (in Ukrainian) [Бех, І. (2003). *Виховання особистості*. Київ: Либідь].
3. Bekh, I. (2018). Prohrama "Nova ukrainska shkola" u postupi do tsinnostei [The program "New Ukrainian School" in the progress of values]. Kyiv: n. d. (in Ukrainian) [Бех, І. (2018). *Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей*. Київ: n. d.].
4. Bilodid, I. (Ed.). (1970). *Slovnyk ukrainskoï movy* [Dictionary of the Ukrainian language] (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian) [Білодід, І. (Ред.). (1970). *Словник української мови* (Т. 1). Київ: Наукова думка].
5. Frolov, I. (Ed.). (1986). *Filosofskij slovar'* [Philosophical Dictionary] (5 ed.). Moscow: Politizdat (in Russian) [Фролов, И. (Ред.). (1986). *Философский словарь* (5 изд.). Москва: Политиздат].
6. Kant, I. (1965). *Kritika prakticheskogo razuma* [Criticism of practical reason]. Moscow: Mysl' (in Russian) [Кант, И. (1965). *Критика практического разума*. Москва: Мысль].
7. Komenskij, Ya. (1982). *Izbrannye pedagogicheskie sochineniya* [Selected pedagogical writings]. Moscow: Pedagogika (in Russian) [Коменский, Я. (1982). *Избранные педагогические сочинения*. Москва: Педагогика].
8. Lohvytska, L. (Ed.). (2017). *Tlumachnyi slovnyk-minimum iz sotsialnoi pedahohiky ta sotsialnoi roboty* [Explanatory dictionary-minimum of social pedagogy and social work] (2nd ed.). Ternopil: Mandrivets (in Ukrainian) [Лохвицька, Л. (Ред.). (2017). *Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи* (2-ге вид.). Тернопіль: Мандрівець].
9. Makarenko, A. (1983). *Pedagogicheskie sochineniya* [Pedagogical essays] (Vol. 1). Moscow: Pedagogika (in Russian) [Макаренко, А. (1983). *Педагогические сочинения* (Т. 1). Москва: Педагогика].
10. Mudzybaev, K. (1983). *Psihologiya otvetstvennosti* [The psychology of responsibility]. Moscow: Nauka (in Russian) [Мудзыбаев, К. (1983). *Психология ответственности*. Москва: Наука].

11. Rubinshtejn, S. (1959). *Principy i puti razvitiya psihologii* [Principles and ways of development of psychology]. Moscow: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR (in Russian)
[Рубинштейн, С. (1959). *Принципы и пути развития психологии*. Москва: Издательство Академии наук СССР].
12. Shykaruk, V. (Red.). (2017). *Pedahohichna spadshchyna A. Makarenka : istoriia ta suchasnist (do 130-i richnytsi z dnia narodzhennia A. S. Makarenka)* [A. Makarenko's pedagogical heritage: history and modernity (to the 130th anniversary of AS Makarenko's birth)]. Kyiv: NUBiP Ukrainy (in Ukrainian)
[Шикарук, В. (Ред.). (2017). *Педагогічна спадщина А. Макаренка: історія та сучасність (до 130-ї річниці з дня народження А. С. Макаренка)*. Київ: НУБіП України].
13. Shynkaruk, V. (Ed.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv: Abrys (in Ukrainian)
[Шинкарук, В. (Ред.). (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис].
14. Skovoroda, H. (1994). *Tvory* [Writings]. Kyiv: Oberehy (in Ukrainian)
[Сковорода, Г. (1994). *Твори*. Київ: Обереги].
15. Sukhomlynskyi, V. (1977). *Vybrani tvory* [Selected works] (Vol. 4). Kyiv: Radianska Shkola (in Ukrainian)
[Сухомлинський, В. (1977). *Вибрані твори* (Т. 4). Київ: Радянська Школа].
16. Ternopilska, V. (2000). *Vidpovidalnist starshoklasnykiv: istoryko-pedahohichni aspekt* [Responsibility of high school students: historical and pedagogical aspect]. In *Problemy profesiinoi pidhotovky pedahohichnykh pratsivnykiv* (p. 104–106). Zhytomyr: Vydavnytstvo ZhDPU (in Ukrainian)
[Тернопільська, В. (2000). Відповідальність старшокласників: історико-педагогічний аспект. В *Проблеми професійної підготовки педагогічних працівників* (с. 104–106). Житомир: Видавництво ЖДПУ].
17. Ternopilska, V. (2003). *Formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti starshoklasnykiv u pozanavchalnii diialnosti* [Formation of social responsibility of high school students in extracurricular activities] (Doctoral dissertation). Kyiv (in Ukrainian)
[Тернопільська, В. (2003). *Формування соціальної відповідальності старшокласників у позанавчальній діяльності* (Кандидатська дисертація). Київ].
18. Vasianovych, H. (2002). *Moralno-pravova vidpovidalnist pedahoha (teoretyko-metodolohichni aspekt)* [Moral and legal responsibility of the teacher (theoretical and methodological aspect)]. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi finansovo-ekonomichniy in-stytut (in Ukrainian)
[Васянович, Г. (2002). *Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект)*. Львів: Львівський державний фінансово-економічний інститут].